

אחר כותלנו

עלון לבוגרי ישיבת "הכותל" כיום כיפור תשע"ב כסדר מספר 56



הרב אהרון מורדכי

בין כסה לעשור

"בַּכֶּסֶה לַיּוֹם חֲגֻגָה" זה ראש השנה, וצום יום הכפורים הוא יום העשור. מהו היחס בין כסה לעשור? האם ר"ה הוא רק יום הראשון לעשרת ימי תשובה, וכלשון הרמב"ם (הל' תשובה פ"ב ה"ו) "והוא קץ מחילה וסליחה לישראל", ויום כיפור הוא היום העשירי, או שמא יש קשר יותר מהותי בין ר"ה ליום הכפורים?

מצינו במסכת ראש השנה (טז ע"א) את המשנה: "בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר (תהלים לג, טו) "הַיֵּצֵר יַחַד לָבָם הַמִּבִּין אֶל כָּל מַעֲשֵׂיהֶם", ובחג נידונין על המים". דנה הגמ' כמי המשנה, ורבא מסיק "האי תנא [של המשנה] דבי רבי ישמעאל היא. דתנא דבי רבי ישמעאל: בארבעה פרקים העולם נידון... ואדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים. וכי קתני מתניתין [בראש השנה עוברים כבני מרון] - אתחלת דין". כלומר, תחילת דינו של האדם הוא בר"ה וסיומו בחתימת הדין ביוה"כ. אלא שעיון



בביאור הגר"א לשלחן ערוך (או"ח ס' תקפב ס"ט) מראה סתירה לדברי רבא (טז ע"ב): "אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין - נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים - תלוין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים. זכו - נכתבין לחיים, לא זכו - נכתבין למיתה". מכאן נראה שצדיקים ורשעים כל דינם הוא רק בר"ה ואלו הבינוני דינו הוא רק ביוה"כ? ועוד למדים שאין יחס בין ר"ה ליוה"כ? לכך הגר"א תירץ שהדין במשנה שייך בעניין חיי העוה"ז, ובזה כל העולם תחילת דינו הוא בר"ה וחתימת הדין ביוה"כ, ודברי ר' כרוספדאי שבו אין יחס בין ר"ה ליוה"כ מדובר בדין על חיי העוה"ב של האדם.

והמתבונן תמה, מדוע רק בענייני עוה"ז יש קשר בין כסה לעשור? ועוד, מצינו כי יוה"כ נחשב ליום חתונתו עיין תענית (כו ע"ב) אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, שבהן בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולין.... וכן הוא אומר (שה"ש ג, יא) "צִאֲיָנָה וּרְאִינָה בָנוֹת צִיּוֹן בְּמֶלֶךְ שְׁלָמָה בְּעֶטְרָה שְׁעֶטְרָה לוֹ אִמּוֹ בְּיוֹם חֲתֻנָּתוֹ וּבְיוֹם שְׂמִיחַת לְבָבוֹ", ביום חתנתו - זה מתן תורה" ופירש רש"י שם שיום חתונתו זה מתן תורה של יוה"כ. וצריך בירור מה שייכות של יום חתונה דווקא ליום הכפורים?

אפשר להסביר ע"פ דברי בעל הלשם וזה לשונו: "כי ה' מלך" אשר הוראתו הוא על העבר, הנה הוא על קודם הבריאה, וכן מה שיסדו בהשיר ושבח של אדון עולם "אשר מלך בטרם כל יציר נברא" - הנה כל זה בודאי קשה הרי "אין מלך בלא עם" ואיך שייך תואר מלך על קודם הבריאה?

אמנם הוא, הנה כוונת התואר דמלכותו יתברך, על קודם הבריאה וכן התואר דמלכותו יתברך אחר ככלות הכל, הנה הוא על הוראת השבח והתהילה, על שהוא ית"ש הנה רק הוא לבד סיבת הכל וכן הנה רק הוא לבד תכלית הכל (ע' מורה ח"א פ' ס"ט ו"ח ג' פ' י"ג) כי כ"ז הנה הוא מכוון בתואר מלכות, כי הנה עיקר לשון מלכות, הנה הוא ע"ש המלכה ועצה, וכמ"ש נחמיה ה' ז' וימלך לבי עלי, וכן דניאל ד' כ"ד, מלכי ישפר עליך, ותואר ה' מלך, בסגול שהוא בהוה, הנה הוא, ע"ש, שהוא ית"ש בהמלכותו ועצתו הנה הוא משגיח בכל ומנהיג את הכל תמיד והוא לבדו עשה עושה ויעשה לכל המעשים, והרי נעשה הכל תמיד בהמלכותו ועצתו, וכן הנה נמשך ממילא אחר זה ג"כ בכוונת, מלך, שליט ומושל ואדון הכל, דאל"כ הרי אפשר להיות מניע ח"ו לעצתו, ע"י זולתו ח"ו, אבל מאחר כי רק לה' המלוכה



ספר יונה מיוחד בין שאר ספרי המקרא בנקודות רבות. כאן נתעכב על יחודו רק מבחינת האידיאה של התשובה שאפשר והיא המרכזית שבספר.

רעיון התשובה חוזר ונשנה ביונה שלש פעמים, ובכל פעם בצורה אחרת כאילו רצה הנביא להקיף את כל המישורים בהם מתגלית התשובה, בין בחיי הפרט, בין בחיי הציבור. יונה יורד באוניה, המלחים ורב החובל עובדי עבודה זרה. ליונה אין עניין בהם. הוא נרדם בירכתי הספינה, אבל שלא במתכוון הוא גורם להם שיחזרו בתשובה. נעניין בשימוש המשולש במילה "יראה" בפרשה זו.

לראשונה נאמר "וַיֵּירָאוּ הַמִּלְחִים וַיִּזְעְקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהֵיו" (א,ה). יראה זו מתיחסת לדרגה התחתונה של האמונה, הם מאמינים באלילים מיוחדים, עובדי עבודה זרה, ומכאן דרישתם ליונה: "קום קרא אֶל אֱלֹהֶיךָ" (א,ו). בשנייה מספר המקרא "וַיֵּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יִרְאָה גְדוֹלָה" (א,י). היראה הזו כבר איננה מפני אלהות זו או אחרת, הם כאילו נוטשים בעקבות תשובתו של יונה את אמונתם האלילית; אין זאת עוד היראה מפני האליל הפרטי שיש לכל אחד ואחד לפי מוצאו או מקצועו – נצנצה להם ע"פ תשובת יונה האידיאה של

אלוהות כללית מקיפה, המשותפת לכל היצורים, אבל עדיין רק בבחינת נצנוץ של אור.

רק לאחר שהטילו את יונה הימה, והים עמד מזעפו, נאמר בשלישית "וַיֵּירָאוּ", אבל יראה זו היא כבר יראת ד' האמיתית, ומצורף אליה השם המפורש: "וַיֵּירָאוּ הָאֲנָשִׁים יִרְאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לַיהוָה וַיָּדְרוּ נְדָרִים" (א,טז). הכרה זו של המלחים באמונת הד', תשובה יש בה. חזרה מהאמונה האלילית ודבקות באמונת היחוד.

תשובתם של המלחים אפשר שגררה אחריה אף תשובתו של יונה עצמו.



קשה להבין את תוכנה של תפילת יונה במעי הדגה; מכל מקום סיומה "וַאֲנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֶזְבְּחָה לָךְ אֲשֶׁר נִדְרָתִי אֲשַׁלֶּמָּה" (ב,י), נותן מקום לסברה כי אכן, הייתה חרטה אצל יונה. אולי הוראת המושג "תודה" כאן במובן שתפש האברבנאל, בהוראה של וידוי, והנדר הוא ללכת אל נינוה כמו שפירש המלב"ם.

יונה עורך לעצמו כעין חשבון הנפש במצולה, בלבב ימים. הנה הוא בורח מהשליחות, נמלט מלמלא את חובתו להשיב את נינוה בתשובה, ושלא במתכוון, בהיסח הדעת גמור, הוא מחזיר את מלחי הספינה לדת האמת; האין כאן רמז כי אי אפשר להימלט מהתפקיד, כי בעל כורחו עליו לשוב וללכת לנינוה. הפרט, החברה המצומצמת של אנשי האוניה שבו כבר בתשובה, ועתה הדרגה הגבוהה יותר, הצבור, המדינה.

אמנם בשלשת הסיפורים על התשובה בספרנו – של המלחים, של יונה ושל נינוה – אין הוראה על עשייתה, המלחים מתעוררים מעצמם לתשובה, יונה עצמו מקיש ממעשיהם של המלחים ושב בתשובה; ואף לאנשי נינוה לא נאמר מאומה על התשובה. ההכרזה היא סתמית: "עוֹד אֲרַבְּעִים יוֹם וְנִינְוָה נִהְפָּקֶת" (ג,ד), מבלי ציון והוראה על פתח לשנוי הגזירה. יתר על כן: בשלשת המקרים התשובה היא ספונטנית: "וַיֵּאֱמֵנוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאֱלֹהִים וַיִּקְרְאוּ צוֹם וַיִּלְבְּשׁוּ שָׂקִים מְגֹדֻלָּם וְעַד קֶטְנָם" (ג,ה). רק לאחר מכן, בא הציווי מטעם המלך וגדוליו.

גדולה היא תשובתם של אנשי נינוה שאף שאינם בטוחים כלל בהצלחתה, הם מקבלים על עצמם את כל חומרותיה. "מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֶרֶן אָפּוֹ וְלֹא נֶאֱבַד" (ג,ט). פתח צר כפתחו של מחט הוא מתחילתה של התשובה וסופה – פתח רחב כפתחו של אולם.

לשיא יחיד מגיע מושג התשובה בסופו של הספר. יונה שואל לדרכי הבורא בעולם, מדוע זכו רשעי נינוה לחנינה על ידי תשובתם. גם הנביא השליח הקורא לחזרה בתשובה איננו יורד



פרשת השבוע בהלכה – משנה שמו הרב לירון כהן

הגמ' במסכת ראש השנה (ט"ז ע"ב) מונה את הדברים שקורעים את גזר דינו של האדם: "ואמר רבי יצחק: ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן: צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה. **צדקה דכתיב: "וַיִּצְדֶּקָה תִצְלִיל מִמָּוֶת" (משלי יב). צעקה דכתיב: "וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בְּצַר לָהֶם מִמִּצְוֹתֵיהֶם יִצְלִימוּ" (תהלים קזו). שינוי השם דכתיב: "וְשָׂרִי אֶשְׁתַּף לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמִי שָׂרִי כִּי שָׂרָה שְׁמִי" (בראשית יז, טו) וכתב "וּבִרְכָּתִי אֲתָה וְגַם נִתְּתִי מִמֶּנָּה לָךְ בֵּן". **שינוי מעשה דכתיב: "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדֶּרֶךְ הָרָעָה, וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה" (יונה ג, י).** ויש אומרים אף שינוי מקום דכתיב: "וַיֵּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם לָךְ מֵאֲרָצְךָ וּמִמּוֹלַדְתְּךָ... וְאֶעֱשֶׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל" (בראשית יב, א-ב).**

הריטב"א (ר"ה שם) מעיר כי לא יתכן לפרש כרש"י ששינוי מעשה פירושו שב מרעתו - שאם כן שאר הדברים המקרעין את גזר הדין פועלים ללא שב מרעתו? בוודאי שלא יתכן לומר כן: "דהא פשיטא שאם אינו שב מדרכיו כטובל ושרץ בידו הוא שאין מועיל לו שום תשובה, והנכון (בפירוש שינוי מעשה) שאפילו מעשים של רשות שאינם הגונים קצת הוא משנה. כלומר שהוא אדם אחר לגמרי, והיינו דמייתי תלמודא ראייה מדכתיב "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם (שתיקנו אפילו דברי הרשות שאינם הגונים) כִּי שָׁבוּ מִדֶּרֶךְ הָרָעָה (תיקון המעשים הרעים)".

הרמב"ם (הלכות תשובה פרק ב הל' ד וכן הסמ"ג במצות עשה ט"ז) פסק להלכה את חמשת הדברים המנויים בגמ': "מדרכי התשובה להיות השב **צועק** תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים, ועושה **צדקה** כפי כחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, **ומשנה שמו** כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים (ובר"ן על הרי"ף ר"ה ג' ע"ב לכן צריך אני לתקן מעשי) **ומשנה מעשיו** כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו שגלות מכפרת עון מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח."

כתב **הלחם משנה** (שם): "אע"פ דבגמרא אמרו דכל חד מנייהו סגי, כלומר, אדם שעשה תשובה בלבד ועושה צדקה אע"פ שלא התחיל לעשות שום מעשה טוב - סגי וקורעין גזר דינו, או כיון ששינה שמו אע"פ שלא התחיל לעשות שום מעשה טוב סגי כיון שכונתו טובה וכן כל הני. והכי מוכח מכל הפסוקים שהביאו דבצדקה קאמר "וַיִּצְדֶּקָה תִצְלִיל מִמָּוֶת" משמע דבצדקה לחוד מהניא, מ"מ כתב רבינו החמשה משום דודאי

כולהו עדיף ונהי דבכל אחד מהם מהני לקרוע גזר דין אבל התשובה הגמורה היא בהיות לו חמשה התנאים. מדברי הלח"מ נראה שאף הוא מסכים להערת הריטב"א כי מדובר באדם שסר מרע אלא שטרם התחיל בעשה טוב.

עיונינו יעסוק באופן הרביעי הקורע גזר דינו של אדם, 'שינוי השם'.

בראשית הדברים יש לציין כי אופן זה נפסק להלכה **ברמ"א** (יור"ד סימן של"ה סעי' י): "וכן נהגו לברך חולים בבהכ"נ, לקרא להם שם חדש, כי שנוי השם קורע גזר דינו."

לאור דברינו, עולה קושיא חזקה מנוסח התפילה של הימים הנוראים בפיוט 'ונתנה תוקף'. בפיוט מפורסם זה, נכתב: "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה" ואמנם, אלו הם שלושת הדברים הראשונים שהוזכרו בגמ' וברמב"ם, אך להיכן נעלם העניין הרביעי של שינוי השם?! בשאלה זו דנו המהרש"א והערוך לנר בחידושיהם למסכת ר"ה ולהלן תשובותיהם.

כתב **המהרש"א**: "ד' דברים מקרעין גזר דין כו' צדקה צעקה כו'. ונראה דר"י לטעמיה דאמר לעיל יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין, ומייתי גבי צדקה מדכתיב "וַיִּצְדֶּקָה תִצְלִיל מִמָּוֶת" דהיינו גם אם נגזר לאדם מיתה צדקה תצילנו ממנו, וכן בצעקה מדכתיב "מִמִּצְוֹתֵיהֶם יִצְלִימוּ" מצוקה משמע גזר דין, וכן שינוי מעשה היינו תשובה מדכתיב "וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדֶּרֶךְ הָרָעָה וְגו' ואלו הג' יסדן הפייט **תשובה תפלה צדקה מעבירין את רוע הגזירה, אבל שינוי השם ושינוי מקום לדברי י"א לא זכרן הפייט שהם גם כן מעבירין הגזירה** כדקאמר הכא, ולפום ריהטא איכא למימר בזה דלא זכר הפייט אלא אלו ג' רוע הגזירה שבאו לכפרה על הגזירה שבאה בשביל חטא, מה שאין כן שינוי השם ושינוי מקום דלא באו לשנות הגזירה שבאה על חטא, דהא שינוי השם משרה יליף ושינוי המקום מאברהם דודאי לאו משום חטא צוה לשנות שם שרה ומקום דאברהם. וכן ככתב בעל יפה מראה וזה לשונו: מיהו שינוי השם ושינוי המקום לא מצינן לאוקמיה אלא במי שגזרתו בלי חטא כי בהשתנות כו', דאלו משום חטא מה יועילנו שינוי הזה כו' עכ"ל עיין שם באורך. אבל הסמ"ג (עשין י"ז) כתב שטעם בשינוי השם כלומר שאני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותו מעשה עכ"ל. וכה"ג כתב הר"ן (והרמב"ם) והוסיף בשינוי המקום היינו טעם לפי כשאדם גולה ממקומו לבו נכנע עכ"ל. ולפי זה שפיר נמי באו על חטא... ועל כן נראה לקיים דברי סמ"ג והר"ן והכי קאמר: כשנותנין לאדם שם אחר כמו בשרה, יחשוב [האדם] אף שבשרה נשתנה מזלה ע"י

יאמר: שכיון שנגזר עליו - אי אפשר שישתנה אבל אפשר שיהיה משנה הגזירה, ודע לך כי אלו דברים ראויים שיהיו משנים את הגזירה, כי האדם יש בו ד' חלקים שהם הגוף והנפש והממון אשר ג"כ נחשב כמו אחד מחלקיו כמו שהתבאר כמה פעמים, כי הממון של אדם ג"כ נחשב חלק האדם כמו שאמרו חכמים פעמים הרבה (ב"ק קט"ז ע"א) "הגוזל את חברו שוה פרוטה כאלו נוטל את נפשו". ועוד אמרו (סוטה יב ע"א) "הצדיקים חביב עליהם ממון שלהם יותר מגופם", ואלו שלשה דברים בארנו אצל אהבת הש"י דכתיב "וְאַהֲבַתְּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְּךָ [הגוף] וּבְכָל נַפְשְׁךָ [הנפש] וּבְכָל מַאֲדְךָ [הממון]" עיין למעלה. אמנם הרביעי [האדם] הוא אשר כולל כולם כי אלו ג' דברים הם החלקים והאדם כולל את שלשתן שיש בו הגוף והנפש והממון. דמיון זה הבית שהוא כולל את החלקים שלו את אבניו ואת עצי ואת עפרו אלו הם חלקי הבית, ושם בית כולל את שלשתן ביחד, וכך נקרא על החלקים ביחד שם אדם. והנה כאשר נגזר על האדם גזר דין אם משנה אחד מן החלקים לטוב כאלו היה אדם אחר ובטלה הגזירה שנגזר עליו, ולפיכך דוקא אלו ד' דברים משנים הגזירה, כי המעשים [זוהי התשובה] הם לגוף האדם כאשר צריך לעשות המעשים בגוף - וכאשר משנה לטוב חלק אחד מחלקיו מבטל את הגזירה שנגזר על האדם, והתפלה היא לנפש שכך נאמר (ש"א א, טו) אצל התפלה "וְאֶשְׁפָּץ אֶת נַפְשִׁי לִפְנֵי ה'", כי האדם בתפלתו שופך נפשו ולבו לפני אלהים ומבטל נפשו, צדקה הוא בממון שלו, לפיכך אלו שלשה דברים הם מצד חלקי האדם, ושינוי השם הוא הכולל את כל שלשתן, כי השם אשר יקרא בו האדם כולל כל חלקי האדם. (נתיבות עולם נתיב התשובה פרק ה')

הבן איש חי (בניהו בן יהוידע למסכת ר"ה שם) ביאר בב' כיוונים נוספים: "ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם. קשה, בשלמא בשלשה מהם איכא טעמא שיועילו לקריעת גזר דין, אך בשינוי השם מה טעם יש בו שיועיל לבטל הגזרה שנגזרה? ונראה לי בס"ד דידוע אם אמר: קונם שאיני נכנס לבית ראובן, אם ראובן מכר הבית לשמעון - הרי זה מותר ליכנס בו, כי הוא נדר על בית ראובן וזה ביתו של שמעון הוא, וכן כאן הגזרה לעולם תתבטל בשביל תשובה או צדקה, אך המקטרג יקטרג שכבר נגזרה גזרה על אותו השם וזה הוא שם אחר וניצול בזה מקטרגו המקטרג. ובאופן אחר נראה לי בס"ד על פי מה שכתב הרב ערבי נחל ז"ל דאותיות השם הם צינורות השפע של חיותו כמו שכתוב (בראשית ב, יט) "נָפַשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ", עיין שם. והשתא כאשר משנים השם של אותו אדם עושים בזה ביטול לאותם האותיות של שם הקודם, וזהו נעשה מעין מיתה ומעין הגזרה שנגזרה עליו,

שינוי שמה לפי שלא היה שם שום מעכב כי לא היה בה שום חטא, אבל אני שחטאתי מה יועיל בי שינוי שמי בהוראת שמי למזל אחר שהרי החטא מעכב בי? ועל ידי כן ישים אל לבו לשוב בתשובה שלמה ושהוא רוצה להעשות איש אחר וצריך אני לתקן מעשי." (דהיינו ששינוי השם בהקשר של חזרה בתשובה יעורר את האדם ויביאו לתקן גם את מעשיו).

המהרש"א הביא ב' הסברים. לפי הסברו הראשון, אכן אין קשר בין שינוי השם לבין חזרה בתשובה - ולכן לא הזכיר הפייטן אופן זה בנתנה תוקף. בהסברו השני המהרש"א רצה ליישב את הדברים גם לפי פירושיהם של הראשונים לסוגיא, כפי שהבאנו לעיל, ולפי הסבר זה היה מקום לפייטן להזכיר גם 'שינוי השם' בדברים המעבירין את רוע הגזירה?

הגרש"ז אויערבך כתב ליישב שאלה זו: "ונראה דשינוי השם אין זה מעיקרי התשובה שחייב לעשותם, וענינו הוא רק להוכיח בכך שמעשיו הראשונים שנואים אצלו עד כדי כך שמשנה את שמו ורוצה לראות עצמו כאיש אחר (וכע"ז כתב המהרש"א שהוא רק לסייעו לתשובה) אבל אין זה מעכב." (הליכות שלמה מועדים, תפילות יוה"כ פ, פרק ד' הערה 8).

בערוך לנר תירץ: "צריך טעם שלא שמר הסדר [רבי יצחק בגמרא] דשינוי השם שיליף מפסוק של תורה הווי ליה להקדים לכל, ואח"כ שינוי מעשה דיליף מפסוק דנביאים, ואח"כ צעקה דיליף מפסוק תהלים, ואחר כך צדקה דיליף מפסוק דמשלי שמאוחר לתהלים בסדר הכתובים? ויש לומר, שמסדר אותם כסדר פעולתם שכל א' פועל יותר מחבירו. דצדקה פועל ביותר שמציל ממות, ואח"כ צעקה שמציל רק ממצוקות, ואח"כ שינוי השם שמשנה המזל בלבד כמו בשרה, ואח"כ שינוי מעשה שפועל לבד להעביר הרעה אשר עדיין לא בא כדיליף מ"וַיִּנָּחֵם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה". ובזה אין שייך מה שדקדק המהרש"א שהפייטן שיסד תשובה תפלה צדקה מעבירין את רוע הגזירה למה לא חשיב ג"כ שינוי השם ושינוי מקום. אבל לפ"ז אין שייך, שהם [שינוי השם והמקום] לא שינו רוע גזירה, רק המזל שמעולם לא נגזר על אברהם ושרה שלא ילדו אלא עפ"י טבע המזל לא היו ראויים לכך, ושינה הקב"ה שמים, ועי"ז נשתנה המזל. ומה דקאמר הכא [בגמ'] מקרעין גזר דינו וחשיב בהם גם שינוי השם, אגב גררא דאחריני אמר גם על שינוי השם גזר דין, אבל באמת קריעת גזר דין ליכא, רק שינוי מזל [הערוך לנר מבצע הבחנה חשובה בדברי רבי יצחק, שישנן פעולות המשנות את גזר הדין, וישנן את המזל בלבד, ובדבריו כרכן ביחד]. באחרונים התייחסו למהות עניין שינוי שמו של האדם כחלק מתהליך תשובתו.

כתב המהר"ל: "האדם אשר נגזר עליו גזירה מן השמים בשביל רוע מעשיו אשר חטא, עם כל זה אל

איבדה חיותה, אלא שהשי"ת ברוב רחמיו המציא לו עצה שיעשה תשובה. והיינו שתשובה היא ענין ביטול שיבטל את מציאותו להשי"ת, וכאילו אינו אותו האיש שעשה את החטא, כמו שכתב הרמב"ם (הל' תשובה פ"ב ה"ד) בטעם שינוי השם. וכאשר יתבונן בעצמו שהוא כאילו נעדר המציאות מצד עצמו, אז שואב חיים חדשים ממקור החיים, וממילא סר עווננו וחטאתנו תכופר, כמו מים שנטמאו משיקן והן טהורים, כי אחר שנעשה דבוק למקור החיים בהכרח שחטאתו פורחת ממנו. וזוהי תשובה מעולה שבתשובות. ועל כן אין מתנאי בעל תשובה זה שיהי' חוטא מקודם, אלא אפילו צדיק גמור יכול להיות בעל תשובה שיבטל את מציאותו לרצון השי"ת וכאילו איננו נפרד כלל, וזהו שבזוה"ק (ח"ג קנ"ג ע"ב) לאהדר צדיקא בתיובתא, ולא לרשיעא בלבד אלא גם לצדיקא."

ונמצא בזה נתקיים הגזר דין במקצת ויתבטל הדין, ויהיה מעתה נשפע מאותיות החדשים אשר לו בשם החדש והרי הוא כקטן שנולד דמי".

השם משמואל (פרשת ואתחנן - שנת תר"פ) לאחר שביאר את גדר התשובה שע"י שינוי השם, חידש והרחיב דרך זו של תשובה אף לצדיקים גמורים: "והנה דומה לענין הרוצח שאיבד חיותו והמציאה לו התורה תקנה שיהי' בטל לגמרי ממציותיו אלא נספח ללויים ובאמצעותם חוזר ושואב חיים חדשים, דומה לזה הוא ענין בעל תשובה. והיינו דהנה אמרו ז"ל (ירושלמי מכות פ"ב ה"ז) שאלו לחכמה חוטא מהו ענשו? א"ל "חֲטָאִים תִּרְדֹּף רָעָה", שאלו לנבואה ואמרה "הַנֶּפֶשׁ הַחַטָּאת הִיא תָמוּת" (ובילקוט תהלים ר' תש"ב שאלו לתורה ואמרה יביא אשם ויתכפר לו), והשי"ת אמר יעשה תשובה ויכפר לו. הרי שמצד החכמה והנבואה הנפש החוטאת

יום הכפורים הוא יום העשור. "בִּנְגָל עֶשׂוֹר אֲזַמְּרָה לָךְ" (תהילים קמד, ט), רק לעתיד לבא יש נבל עשור. יוה"כ הוא בחינת לעתיד לבא, ולכן ביום זה נאמר "וּקְרָאתֶם דָּרוֹר בְּאֶרֶץ" (ויקרא כה, י) וחוזרים כל האחוזות וכל העבדים איש לאחוזתו ולמקור הוויתו הראשון.

החזרה למקור באה עם תוספת על מה שהיה המצב במקור. מהו תוספת זו? כפי שאמרנו לעיל התוספת הוא הצטרפות חיי החומר למהלך הרוחני של הבריאה כולה. תוספת זו שמשמעותה קשר וחיבור בין החומרי לרוחני, אלא שהפעם החומרי עולה לדרגת הרוחני היא היא יום החתונה שביוה"כ.

ראש השנה הוא תחילת הדין על חיי העוה"ז. עשרת ימי תשובה הם ימים אשר האדם צריך לעלות ולהעלות את כל חיי החומר לדרגת ומציאות של רוחניות. על האדם להוציא את העולם מהכסה עד כי ילך ויאור עד ל"בִּנְגָל עֶשׂוֹר אֲזַמְּרָה לָךְ". מציאות של עין בעין יראו, כי לא רק מלך ה' בעבר, ואינו מלך רק בהווה אלא ה' ימלוך לעולם ועד. ואתה קום האדם ואזור כגבר חלציק עד כי יעלם העלם ונגלה כי ה' מלך מולך וימלוך וכל הרשעה כעשן תכלה עד כי יבא שילה בבהירות ובראיה ברורה של עיני בשר ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' ימלוך לעולם ועד.

ליצירת האדם, ומשום כך אין הוא יכול לתפוס אותם. ואע"פ כן צא וראה כמה מעולה היא התשובה; אמש היה זה שנוא לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידד.

ואצל עצתו גזרתו וכל אשר חפץ עשה הרי נמשך לזה ג"כ שרק הוא השליט ומושל ואדון הכל, אך עיקר כוונת דתואר מלוכה הנה הוא על המלכה ועצה, וה' מלך, בהוה, הוא על שהוא ית"ש לבד מנהיג הכל תמיד, כי הוא ית"ש הנה הוא הנשמה לנשמה לכל הכחות והפעולות כולם בהוה תמיד והרי הם כולם בהנהגתו, ועל זה הוא התואר דה' מלך".

נמצאת למד מדברי קדשו של בעל הלשם כי מלכות אינו עניין של שררה ושלטון אלא לשון המלכה והמשכה באופן שהקב"ה מחיה את הכל ואין עוד מלבדו. עוד נמצנו למדים שתכלית מלכות ה' בעתיד היא לחזור למלכות ה' כפי שהיתה בעבר בטרם כל יציר נברא. אלא שא"כ מהו הצורך בכל המהלך של מלכות ה' בהווה, הוה שיש בו רוע, קשיים בהכרת מלכות ה', מציאות שבה העולם במצב של העלם? אלא החידוש במלכות ה' העתידית הוא שלא רק החלק הרוחני שבאדם מכיר את מלכות ומלכות ה' - אלא גם הצד הגופני מכיר את מלכות ה' בעולם. כל מציאות ההווה עם כל הקשיים, מערכת המשפט והייסורים, המוות והתחייה העתידית נועדו להכשיר את הגוף לראיית פני האדון ה' מלך. בעולם העתיד כל הבריאה כולה שבה למצבה המקורי המתוקן.

המשך
מעמוד 1
בין כסה
לעשור

לסוף דעתו של המשלח בהנהגת הבריאה ואינו תופס את סודה של התשובה. דיוק בכתובים ובסממני הלשון בפרק ד' מראה כיצד הראה הנביא את קוצר דעתו וחולשותיו האנושיות בבואו להבין את חזון התשובה שקדמה לעולם. היא מן המושגים שקדמו

המשך
מעמוד 2
התשובה
בספר
יונה



על "ירח הדבש" ומה שאחרי...
הרב אבנר והרבנית גילה ששר

שמאליו הכל יסתדר, והקב"ה יעזור. אדרבה, היא צריכה לגרום להרגשת המחויבות להשקיע מאמצים לפתח ולעבד את הקשר הראשוני, כדי שהנישואים יהיו מוצלחים ובריאיים. ההתלהבות הראשונה צריכה לפנות מקומה למערכת יחסים קבועה ויציבה.

כנראה, שהגעתם בקשר שביניכם לתקופה זו, שיש צורך ל"תדלק" את הבית המשותף שלכם, והאות לכך הוא דווקא אותו מירמור מהמצב הנוכחי. "ירח הדבש" הסתיים, ועדיין לא נבנתה מערכת היחסים הקבועה. ומהו אותו "דלק"? מהו המפתח להכנסת שמחה ונעימות בבית בתקופה השנייה של חיי הנישואין? המפתח הוא ה"חיזור ההדדי". ואמנם יש להרחיב בעניין זה, להגדירו להגבילו וללמוד את חלקיו, אך נסתפק בזאת הפעם.

ומעניין לעניין באותו עניין. השלבים השונים בבנין מערכת יחסים תקינה ובריאה בין בני הזוג משמשת לנו כמודל לבנין מערכת היחסים בינינו לבין הקב"ה, בין הרעיה לדוד. הימים המיוחדים שלפנינו, ימי ההתקרבות ההדדית של חגי תשרי, כל חג לפי אפיו יוצרים תחושה של הרגשות והתלהבות, "ירח דבש", אך אחרי תקופה זו ומתוך מה שבנינו בה, תבוא תקופה של בירור הקשר בחיי היומיום, ובתקופה זו אנו נדרשים ל"תדלק" את הקשר באופן מתמיד ולא להסתפק בהתרוממות אליה הגענו זה עתה. בימי השגרה האלה יתכנו מצבים של "מירמור" במערכת היחסים, ומרירות זו תהיה לנו איתות שעלינו למצוא דרכים להזין את הקשר בינינו ולא ח"ו להחליש אותו. ייתן ה' שנצליח להתגדל ולהתקדש בימים המיוחדים שלפנינו, ולא פחות מכך - שנדע לבנות את הקשר בינינו לבורא גם בימים ובחודשים שלאחר מכן, בעבודת ה', בלימוד תורה ובקיום מצוותיה מתוך שמחה, אהבה ואחוה שלום ורעות.

שאלה: אנחנו נשואים כשנתיים וחצי. אני עומד לסיים את הלימודים ואשתי עובדת יש לנו תינוק חמוד. בדרך כלל מערכת היחסים ביננו טובה ונעימה ואנחנו שמחים מה"ביחד". אולם בזמן האחרון אני מרגיש שכל פעם שמתגלה ביננו אי הסכמה באיזה עניין, כל אחד מאיתנו "מתחפר" בעמדתו ולא מצליח לצאת מעצמו. דבר זה גורם לנו מרירות ומרמור, מה אפשר לעשות?

תשובה: אכן, אתה מתאר קירבה בין לבין אשתך, ומדברך עולה שעד כה הצלחתם לבנות בנין שותף שיסודותיו אהבה והערכה הדדיים. אלא שעלינו לדעת שבנישואים בריאים, דווקא מתוך הקירבה הגדולה שבין בני הזוג, יש צורך בהזנה קבועה של הקשר. ההנחה שרגש האהבה הראשונית שבין איש לאשתו, שרבש"ע חקק בבריאה, די בו כדי לבנות בית של שמחה ונעימות - בטעות יסודה. והדברים יוסברו: אכן, בתחילת הדרך מה שממלא את הנפש ומספק שמחה הוא החידוש, הגעגוע הטבעי, ההתרגשות וההתלהבות, וההכרה שכל אחד מצא את אבידתו. תקופה זו נקראת "ירח הדבש" של הנישואים, והיא אכן מהווה פתח תקווה לבנין שלם. אך דא עקא, שבתקופה זו אנחנו נוטים להעלים עין מחסרונות ומפגרים ו"משלימים" גם עם מציאות שאינה שלמה. תקופה זו יכולה להימשך זמן קצר או ארוך יותר, אך ישנו שלב שבו כל זה לא מספיק, וכדי להיות קרובים ושותפים באמת, בני הזוג נתבעים לפתח דרך משלהם על מנת לפתח ולעבד את הקשר. אמנם, "מה" אשה לאיש", אך הכרה זו אל לה לגרום לשאננות, לחשוב



מתוך השיחה השבועית
הרב אביגדור הלוי נבנצל

לתקיעת שופר בר"ה, והרמב"ם כותב (הל' תשובה פ"ג ה"ד):
"אף על פי שתקיעת שופר בר"ה גזרת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם... השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם..." ואעפ"כ, אדם יכול לשמוע את התקיעות ולא להתעורר, כי שמע רק קול הברה ולא קול שופר. כלומר, את הקול הפנימי של השופר, את הרמזים של התקיעות, את עשרת הדברים שמנה הרס"ג ואת הרמז שכתב הרמב"ם - לא שמע... אדם יכול להיכנס א"כ ליוה"כ, ולא נודע כי בא אל קרבו, כי יוצא ממנו כמעט כמו שנכנס, ללא שינוי גדול. והלכה הרי כדעת חכמים, שאין יוה"כ מכפר אלא לשבים, אבל לשאינם שבים אינו מכפר (רמב"ם הל' שגגות פ"ג ה"י) וא"כ צריכים אנו להפנים אל לבנו את ענין יוה"כ, שלא נהיה ח"ו במצב של "למה צִמְנו וְלֹא רָאִיתָ, עֲנִינוּ נִפְשָׁנוּ וְלֹא תָדַע", כדי שהקב"ה יקבל את הצום שלנו ואת העינויים והתפילות והווידוים שלנו ברצון.

אנו נמצאים בימים נוראים. ימים נוראים הן מצד לוח השנה - ר"ה ויוה"כ, והן מצד מה שקורה בארץ ובעולם. מכל הבחינות הימים הם נוראים. ובכל זאת, גם כאן, בלי שימת לב, נוֹרְאוֹת הימים והארועים לא יעוררו אותנו. ה' נתן לנו ימי דין בלוח, ונתן לנו ימי דין בעולם, אבל בלי שימת לב לא נתעורר ולא נפיק לקחים. אדם יכול לצום ולהתענות בכל חמשת העינויים של יוה"כ, ובכל זאת לא לְהִפְנִים את מה שצריך להפנים, ולא לקבל מיוה"כ את מה שצריך לקבל. אדם יכול לשמוע את כל התקיעות שמחוייב לשמוע בר"ה, ואפילו מאה תקיעות (כפי שנהגו בקהילות ישראל), לומר יפה "ישר כח" לבעל התוקע, ובעצם לא שמע כלום. לא הכניס את קול השופר אל הלב שלו. רב סעדיה גאון מונה עשרה טעמים

ימים מיוחדים אלו נותנים טעם מיוחד וכוחות מיוחדים לעבודת ה' במהלך עשרת ימי תשובה ומתוך כך לכל השנה הבעל"ט.

מהנעשה בישיבה



● **צום גדליה:** במהלך צום גדליה התקיימו סדרי הלימוד במתכונת המיוחדת לימי תענית ציבור. כמנהג הישיבה בשנים האחרונות, נסעו בני הישיבה בליווי רבני הישיבה ואברכייה, להשתטח על קברי אבות במערת המכפלה שם קיימו את תפילת מנחה לאחר מכן, נסעו לפקוד את קבר רחל אמנו ע"ה שם התפללו תפילת ערבית ברוב עם. עם סיום הצום וטעימה קלה חזרו בני הישיבה לישיבה לארוחת הערב ולהמשך הלימודים הסדיר.



● **יום עיון להורי הישיבה:** כמיטב המסורת בישיבה נערך גם השנה כנס הבוגרים בעשרת ימי תשובה. לאחר התכנסות ותפילת מנחה, התאספו הבוגרים באודיטוריום לשיחת ראש הישיבה הרב ברוך וידר, שעסקה בתשובה מתוך דביקות במידותיו של הקב"ה. לאחר מכן, התאספו ציבור הבוגרים לשיחתו של מו"ר הרב חיים ישעיהו הדרי שליט"א בבית המדרש שעסקה בנושא 'שבת שבתון בשבת'. בתום השיחה, נערך סדר לימוד לקראת שיעורו של מו"ר הרב יעקב כץ שליט"א, שהתקיים אח"כ בבית המדרש ועסק בנושא 'עבירות שבין אדם לחבירו אין יו"כ מכפר עד שירצה את חבירו'. בשנים האחרונות משלבת הישיבה ביום זה גם את יום העיון להורי תלמידי הישיבה דבר המקנה ליום זה צביון מיוחד בבחינת 'חדשים גם ישנים'.



יש לציין, כי הישיבה משלבת ביום זה גם את יום העיון לבוגרי הישיבה דבר המקנה ליום זה צביון מיוחד בבחינת 'חדשים גם ישנים'.

● **ראש השנה:** בערב ראש השנה נערכו שיעורים מיוחדים של רבני השיעורים שעסקו בענייני ראש השנה. לאחר השיעורים וסדר הלימוד, יצאו חלק מבני הישיבה ורבניה, לפקוד את קברות חללי בוגרי הישיבה שנפלו במלחמות ישראל על קידוש ה', כמנהג המובא בקדמונים לפקוד קברי צדיקים ביום זה. לאחר סיום ההכנות לקראת ראש השנה, התכנסו בני הישיבה לסדר לימוד והכנה לקראת החג.

ראש הישיבה, הרב ברוך וידר, מסר שיחה לפני תפילת ערבית של יום א', שהעניקה משמעות מיוחדת ומרוממת לתפילות היום.

לאחר תפילת ערבית התכנסו רבני ואברכי הישיבה, משפחותיהם ותלמידי הישיבה לסעודת חג מיוחדת בחדר האוכל ובמהלכה נערך לימוד משניות ראש השנה, כמסורת הישיבה. עיקר עבודת היום מורגשת בישיבה במהלך תפילות היום. התפילות המשלבות את המנגינות המוכרות מבית אבא עם הטעם המיוחד של החזנים העוברים לפני התיבה בישיבה ושיחות ההתעוררות המיוחדות של הרב חיים ישעיהו הדרי שליט"א לפני התקיעות, הנותנות משמעות עמוקה לתקיעת השופר, מסייעות לכל הנוכחים, בני הישיבה ואורחים רבים, לחוש את קדושת היום.

לאחר סעודת היום ותפילת מנחה ירדו כל בני הישיבה בשירים ובריקודים, כמסורת הישיבה מזה שנים רבות, לקיום מנהג 'תשליך', ליד בריכת השילוח ומוצא הגיחון.

היום השני נפתח אף הוא בסדר לימוד ואמירת תהילים בבית המדרש. מו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א מסר שיחת התעוררות לפני תפילת ערבית. לאחר תפילת ערבית התכנסו רבני ואברכי הישיבה, משפחותיהם ותלמידי הישיבה לסעודת חג מיוחדת בחדר האוכל ובמהלכה נערך לימוד משניות ראש השנה, כמסורת הישיבה.

תפילות היום השני נשאו נופך מיוחד בבחינת 'מוסיפין על הקודש'.

אחר הצהריים מסר הרב חיים ישעיהו הדרי שליט"א שיעור בספר יונה בהשתתפות בני הישיבה.

בהמשך לאווירה המרוממת של ימי ראש השנה זכו בני הישיבה לקבל פני שבת שובה כהדרת הב"י: "יש להתחזק בשבת הראשון בתחילת השנה שנותן כח לכל השנה". במהלך השבת, נשא ראש הישיבה הרב ברוך וידר, דרשת שבת תשובה בבית המדרש.



● **סליחות ברוב עם:** ביוזמת תלמידי ישיבות, ראשי ישיבות, רבנים ואישי ציבור, התקיימה בישיבה עצרת מרכזית ומעמד סליחות מיוחד בהשתתפות תלמידי ישיבות שונות. בעצרת, שהייתה בסימן אחדות ישראל, השתתפו תלמידי ישיבות הר עציון, בית אל ואור עציון, מתוך הכרה בחשיבות האחדות בימים אלו ומתוך כך במשך כל השנה. העצרת החלה בשיחתו של ראש ישיבת הר עציון, הרב אהרון ליכטנשטיין שהדגיש את חשיבות הזהות הכללית ללא טשטוש הזהות הפרטית. הרב זלמן ברוך מלמד, ראש ישיבת בית אל דיבר על חשיבות השלום בין חלקי עם ישראל כבסיס לשלום בעולמות העליונים. ראש הישיבה הרב ברוך וידר, דיבר על הדבקות ב"ג מידותיו של הקב"ה ע"י ריבוי האהבה והחיבור בין חלקי השונים של עם ישראל. בתום דבריו, עבר ראש הישיבה, הרב ברוך וידר לפני התיבה לבקשת סליחות. הסליחות, שנאמרו ברוב

עם של כ-600 איש, היו עוצמתיות במיוחד ובפרט בשעת אמירת "ג מידות.

● **הערכות ליום כיפור:** – תכונה מיוחדת מורגשת בימים אלו לקראת בואו של יום הכיפורים הבעל"ט, מתוך

העיסוק המרובה בעניינו של יום הכיפורים, בשיחות, בשיעורים ובלימוד עצמי. קבוצה גדולה של תלמידי הישיבה יוצאת לשבות ביום הכיפורים במושב "מאור", בראשות הרב ציקי ברלין.

● **שמחת בית השואבה:** כמידי שנה תיערך גם השנה שמחת בית השואבה בישיבה בליווי תזמורת איילת השחר ובהשתתפות רבנים ואישי ציבור. שמחת בית השואבה תתקיים א"ה ביום ראשון י"ח בתשרי החל מהשעה 20:00.

כיבוד קל יוגש במקום עזרת נשים פתוחה, ציבור הבוגרים מוזמן לשמוח עימנו בשמחת

מזל טוב לרב אליהו אמסלם, ליהושע טשרנפסקי, לבנימין סגל לרגל הולדת בנם

שאלות משו"ת באתר הישיבה

הנכם מוזמנים לשלוח את שאלתכם ל"שאל את הרב"

<http://www.hakotel.org.il>

אפידורל לילדת בשבת

שאלה: האם מותר לילדת לחתום בשבת על טופס לקבלת אפידורל (זריקה נגד כאבים) או שעליה לוותר על קבלת האפידורל? כמובן במידה ובית החולים אינו מוכן לוותר על החתימה.

תשובה: המשיב: מו"ר הרב אביגדר נבנצל שליט"א

במידה ואי אפשר לחתום על הטופס בזמן אחר, ניתן לכתוב באופן שאין האותיות ניכרות או לכתוב בשינוי, ביד שאין רגילים לכתוב בה (ביד שמאל לימני או ביד ימין לשמאלי).

מנוע מזויף ברכב

שאלה: לאחר כשנה מקניית הרכב התברר במהלך הטסט השנתי שמנוע הרכב מזויף. האם יש מקום לטענת מקח טעות בבית דין רבני ולקבל בחזרה את כסף הרכישה וכסף שהושקע ברכב במהלך השנה הנ"ל?

התשובה: המשיב: הרב ניר אביב

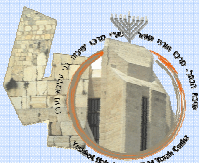
יש כאן מקח טעות והקונה יכול לבטל את המקח ולקבל את סכום הקניה, וכן את ההוצאות שהוציא על השבחת הרכב (כדין יורד לשדה חברו ברשות). אך יש לקזז מהסכום הנ"ל את ההנאה שנהנה הקונה מהשימוש ברכב בתקופה שהרכב היה אצלו, וכן את הבלאי של הרכב בתקופה הזו. את ההנאה של הקונה מהשימוש ברכב יש לאמוד כך, כמה הקונה היה מוכן לשלם לשכור רכב כזה בדיוק למשך התקופה הזו במקום לקנות רכב אחר (שהרי יש יתרונות לשכירות רכב כגון שאין צריך לשלם לבעלים את ערך ירידת שנתון הרכב). האמת היא שקשה לאמוד את ההנאה ללא ידיעת הפרטים כגון מצב הרכב המדויק, ומצבו האישי של הקונה, ולכן כדאי שתגיעו לפשרה לגבי תימחור ההנאה של הקונה מהשימוש ברכב, אם לא תגיעו לפשרה מוסכמת פנו לבית הדין שיכריע בעניין.

לסיכום: המקח בטל, ועל המוכר לשלם לקונה לפי החישוב הבא: מחיר הקניה + ההוצאות שהוציא להשבחת הרכב, ולקזז מזה את: בלאי רכב + ההנאה שנהנה הקונה מנסיעה ברכב בתקופה הזו.

מערכת העלון

אחראי תוכן הרב עדי שגב
אחראי בוגרים אביעזר סוויל
עורך תוכן עופר סיון

העלון נבנה תוך כדי
תנועה, לכן נשמח לקבל
הארות והערות



Misrad@hakotel.org.il

ישיבת הכתל - היכל וואהל

ת.ד. 603 ירושלים

91006

Tel: 02-6288175

Fax: 02-6271180